

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÖLEN FİİLLER

Ahmet KAYASANDIK*

Geliş Tarihi: Ekim, 2017

Kabul Tarihi: Şubat, 2018

Öz

Türkçenin ölü kelimeleri hakkında yapılacak araştırmalar, söz varlığına yapacağı katkılar yanında dil ve kültür tarihine dair bilinmeyen birtakım hususların öğrenilmesine ve bu dil olayının özelliklerini aydınlatmaya yarayacaktır. Dil bilgisinin diğer alanlarına dair çalışmaların çokluğuna ve çeşitliliğine karşılık semantik ve özellikle etimoloji alanındaki araştırmalar sınırlıdır. Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) ve Kutadgu Bilig (KB) dizinlerinden tespit edilen ve bugün kullanılmayan fiillerin ölme nedenlerinin gruplandığı bu çalışmayla bu alana bir katkı amaçlandı. Çalışmada araştırmacıların kelimelerin ölme sebebine dair açıklamalarına yer verildi. Sözlüklerle karşılaştırılarak tespit edilen ölü fiiller, unutulma sebeplerine göre sekiz grupta sıralandı. Anlamı kaba olduğundan yerine başkası kullanıldığı için ölen fiilin bulunmaması dikkat çekti. Türediği isim öldüğü için unutulmuş fiilleri anlamak kolay olduğundan bunlara birkaç örnek verilmekle yetinildi. Yabancı kelime yerine Türkçesi kullanıldığı için ölen bir adet fiil, kısalık/fonetik sebeplerle ölen dokuz adet fiil tespit edildi. Fiillerin ölümünün (elli bir fiille) en fazla sosyal, kültürel, dinî ve tarihî vb. sebeplerden kaynaklandığı sonucuna ulaşıldı. Eylem aynı eylem olduğu için fiillerde değişiklik öngörülmez ama tarihî süreçte ince ayrımlar ortaya çıkmış, bu durum da bazı fiillerin zamanla ölmesine neden olmuştur. Arapça, Farsça gibi yabancı dillere ait unsurların yoğun olarak bulunduğu divan şiirine ve nesrine ait örneklerde bile fiillerin korunduğu bir dilde bu kadar fiilin ölmesi dikkat çekicidir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesinde ölen fiiller, canlılık, kelimelerin ölümü.

OBSELETE VERBS IN TURKISH USED IN TURKEY

Abstract

The researches on the Turkish obsolete words shall provide some contributions to vocabulary and also make some unknown issues regarding the history of language and culture to be evident and help to explain the features of language. Despite the multiplicity and diversity of studies on the other areas of grammar, there is limited research in the area of semantics and especially etymology. This study aims at making a contribution to grammar by classifying the reasons why the verbs that are identified from the Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) and Kutadgu Bilig (KB) indexes and are not in use today have been dead. This study includes in the researchers' explanations regarding the reasons why the words are no longer in use. The obsolete verbs chosen comparatively from the dictionaries are ordered in eight groups according to the reasons of oblivion. It is noteworthy that there are no obsolete verbs as a result of substituting other verbs since their meanings are rude. A few examples have been given to the forgotten verbs as a result of the

* Dr.; Abdullah Gül Üniversitesi, Türk Dili Öğretmeni, ahmet.kayasandik@agu.edu.tr.

fact that nouns from which they are derived are dead. One obsolete verb has been identified as a result of using Turkish equivalence of a foreign word and nine obsolete verbs due to shortness or phonetic reasons. It has been concluded that deaths of verbs (fifty one verbs) stem from, at the very most, social, cultural, religious and historical reasons, etc. Because the action is the same action, no change in the verbs may be foreseen, but in the historical process subtle distinctions have emerged, which has caused some verbs to die over time. It is worth considering that such amounts of verbs have been dead in a language where verbs are well protected, even in the samples regarding Divan poetry and prose in which elements belonging to foreign languages such as Arabic and Persian are intensively present.

Keywords: Turkish language, obsolete verbs in Turkish used in Turkey, vitality, death of words.

Doğan Aksan, “dilimizde kaybolmuş, unutulmuş veya unutulmak üzere olan kelimeler üzerinde bir araştırmanın hem kelime hazinemiz, dolayısıyla dil ve kültür tarihimizle ilgili birtakım gerçeklerin aydınlatılmasına, hem de dilimizdeki örnekleri aracıyla, bir genel dilbilimi konusu olan bu dil olayının özelliklerine ışık tutulmasına yarayacağını” (Aksan, 1969: 97) dile getirmiştir.

Türkiye’de her türlü söz ihtiyacı için çoğunlukla İngilizceden kelimeler alınmasının son dönemde büyük artış gösterdiği, bu durumun kelimenin alındığı alandaki Türkçe kelimenin ölmesi anlamına geldiği, kendi kelime ve kavramlarımızı kullanmanın doğrudan millî kimliğimizi korumakla ilgili olduğu, bir kenara atılan Türkçe kelimeler yerine günlük hayatta dilimize doladığımız her yabancı kelimeyle millî kimliğimizden biraz daha uzaklaşacağımızı fark etmemiz gerektiği (2014: 10), tespitinde bulunan Dinç, tarihi boyunca bütün saldırıları püskürten Anadolu Türkçesinin 1950’lerden sonra göçlerin artması ve televizyonun yaygınlaşmasıyla paha biçilemez değerdeki binlerce kelimesini kaybettiği, bunun hızlanarak devam ettiği, kaybolan kelimelerin yazılı/görüntülü/sesli kaydedilmediği için geride iz bırakmadan yok olduğu (2014: 9) iddiasındadır.

Türkiye Türkçesine dair kaynakların ve çalışmaların özellikle morfoloji, sentaks ve fonetik alanlarında fazlalığı dikkat çekmektedir. Semantik veya etimoloji alanındaki çalışmalar son yıllarda artmaya başlamakla birlikte yine de müracaat kaynakları sınırlı sayıdadır. Bu alanlara dair bazı konularda ise müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır. Kelimelerin ölümü de bunlardan biridir. Hülya Çelik’in *Kelimelerin Ölümü Olayı* (Çelik, 2005) adlı yüksek lisans tezi dışında doğrudan bu konuyu işleyen kapsamlı, akademik çalışma tespit edilemedi. Toplam 10.943 madde başı kelimeye yer verilen “Türkçe’nin Kayıp Kelimeleri” (TKK) (Dinç, 2014) ise bilimsellik iddiasında olmayan bir derlemedir. Bu çalışmada tespit edilen kelimelere, bu eserde de rastlanılmadı.

Türkiye Türkçesinde unutilan/ölen fiillerle ilgili hazırlanan bu çalışmada, *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT) ve *Kutadgu Bilig* (KB) dizinleri esas alınmıştır. Buradaki fiiller *Derleme Sözlüğü* (DS) ve *Tarama Sözlüğü* (TS) ile karşılaştırılmış, unutilan/ölen fiillerle bunların kullanımdan kalkma sebeplerine dair izahlar yapılmaya çalışılmıştır. Bugün yazı dilinde kullanılmayan ancak ağızlarda yaşayan, *Derleme Sözlüğü*'nde mevcut fiiller, ölü kelimeler olarak değerlendirilmemiştir.

“İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessese” (Ergin 1982: 3) olarak tanımlanan dilin, canlılık özelliği konumuzla doğrudan ilgilidir. Dilin tarihî süreçte çeşitli sebeplerle birtakım gelişmeler ve değişimler göstermesi normaldir. “Kelimleri birer canlı varlık olarak kabul edersek onların meydana gelişlerini doğuşları, dilde kullanışlarını yaşamaları, yavaş yavaş unutilarak kullanılmaz hâle gelmelerini ise ölümleri olarak düşünmek her hâlde pek yanlış olmasa gerektir” (Aksan, 1969: 97).

Hacıeminoğlu, esasen tek heceli sabit köklere dayalı ve belirli yapım ekleri ile genişleyen Türk dilinin yapısı icabı, çok yavaş gelişmekte ve az değişmekte olduğu; bu değişme ve gelişmelerin sadece bazı *'kilit'* seslerde görüldüğü; bu seslerin bulunduğu konuma göre gelişme kaydeden **b/p, d/t, g/k, g/k** sesleri olduğu; bunların gelişiminin de artık herkesçe bilinen şartlara bağlı olduğu; bugünkü Türk lehçelerindeki **r~z, l~ş, y~s, d~t** farklılıklarının ise gelişme değil, ikâme yani o lehçelerin tercihi (1992: 18) olduğu kanaatindedir.

İmer ise dilin gelişmesinde ve değişmesinde rol oynayan iç ve dış etkenlerden sözü edilebileceğini; kelime hazinesinin gelişmesinde farklı kültürlerle etkileşimin, ulaşım ve iletişim araçlarıyla bilim ve tekniğin gelişmesinin, dinin, savaşların, göçebelikten yerleşik hayata geçme, hızlı kentleşme gibi etkenlerin önemli bir payı olduğunu, bu etkileşimde ise genellikle daha güçlü olanın daha çok etkide bulunduğunun söylenebileceğini (1976: 24) ifade etmektedir.

İmer, kelimelerin ölümünü şöyle izah etmektedir:

Söz varlığı toplum değişmelerinin aynasıdır. Çünkü tarihte değişikliklerden sonra kimi kavramların yok oluşunu ya da yeni kavramların doğuşunu ancak dilde karşılığı olan sözcüklerden izleyebiliriz. Toplumsal değişmeler sonunda yeni toplum kurumlarının ve ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla dilde büyük sayıda yeni sözcükler ve terimler ortaya çıktığı gibi, birtakım öğeler eskimekte, kullanılmaz duruma gelmektedir... Türk yazı dilinde kıyafet devriminden önce kullanılan *ferace, fes, harmani, kaftan, kavuk, külâh, mintan* gibi giyim kuşam terimleri de bugün kullanılmaz olmuştur (1976: 20).

Bazen din dilinin de yürürlükte olan yazı dilini çok fazla etkilediğini, birçok yerli ögenin unutulup gitmesine yol açtığını da ekleyen İmer; İslamlık çerçevesine girildikten sonra Arapçanın etkisiyle unutilan Türkçe *ög, ök, us* (Ar. *'akl*), *dumağı, dumağı* (Ar. *nezle*), *çeri, çerig* (Ar. *'asker*), *ayak* (Ar. *kağeh*), *süci, sücü* (Ar. *şarâb*), *sin* (Ar. *kağr, mezâr*) (1976: 22) gibi kelimeleri buna örnek olarak gösterir.

Yukarıdakilere benzer bir izah da şöyledir:

Modernleşme ve teknolojiyle birlikte bazı meslekler kaybolacaktır. Tarım makinelerindeki gelişme harmanda düven kullanımını zamanla ortadan kaldıracak buna bağlı olarak düğenci 'döven yapan usta' biçiminde adlandırılan meslek mensuplarına gerek kalmayacaktır. Yine, iletişim teknolojisindeki ilerlemeyle ağızlarda carcı, carçı olarak adlandırılan tellâllık tarihe karışmıştır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kaybolan kavramları karşılayan sözcüklerin ölümü kaçınılmazdır. Buradan bakıldığında ağızlardaki meslek icracısı adlarından bir kısmının uzun vadede sözcük ölümü hadisesiyle karşı karşıya olduğunu belirtmemiz gerekir (Şen, 2009:184).

Aksan'ın ifadesiyle kelimenin ölümü "... bir kelimenin bir dilde yavaş yavaş unutilup bir zaman sonra artık kullanılmaz hâle gelmesidir" (1969: 97). Ayrıca bu olay sadece Türkçede görülmez. Diğer dillerde de vaktiyle kullanılmış bazı kelimelerin anlamının günümüzde bilinmediği, unutilduğu ve kullanımdan kalktığı yani bir anlamda öldüğü vakidir. Resmî kurum tarafından hazırlanmış sözlük olması sebebiyle Güncel Türkçe Sözlük'te yer almayan kelimelerin yazı dilinde öldüğü söylenebilir. Değişik milletlerle farklı coğrafyalarda oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Türkçenin dinî, ilmî, edebî, sosyal ve kültürel sebeplerle özellikle Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce gibi dillerden etkilenmemesi imkânsızdı. Türkçede karşılığı bulunduğu hâlde yabancı dillerden çeşitli sebeplerle alınan ve bir süre Türkçeleriyle birlikte kullanılarak benimsenen, dile yerleşen, (hatta bir kısmı Türkçeleşen) bazı kelimeler öncekilerin zamanla unutilmasına (ölmesine) sebep olmuştur.

"Değişen çağ, değişen ihtiyaçlar ve gelişen teknolojiyle birlikte birçok kelime, sürece yayılarak kullanımdan kalkmakta ve gün gelip ölmektedir" (Dinç, 2014: 11).

Nettle ve Romaine "Kaybolan Sesler"de konuşucularını yitirdiği zaman o dilin öldüğünü (2002: 21) belirterek dil çeşitliliğini, kültür çeşitliliğinin bir göstergesi olarak kabul etmektedirler. Onlara göre;

Dilin ölümü, kültürel ölümün belirtisidir: Bir dilin ölmesiyle bir yaşama biçimi ortadan kalkar. Dillerin yazgıları, konuşucularının yazgılarına bağlıdır. Dil değiştirme ve dil ölümü, bir topluluğun uğradığı çeşitli türlerden -toplumsal, kültürel, ekonomik, hatta askerî- baskılara tepki olarak gerçekleşir. Bir dil ne zaman belli bir işlevi yerine

getirmez olsa, yerini alan bir başka dile zemininin birazını bırakır. Ölüm, bir dil bir başkasının yerini o dilin bütün işlev alanlarını aldığı ve analar babalar çocuklara o dili aktarmaz olduğunda gerçekleşir (2002: 23).

Kelimelerin (dar anlamda isimlerin) niçin ve nasıl öldüğüne dair başka izahlar da vardır: Porzig'e göre kelimenin ölümü ya eski ismin kullanılmamasından ya da yeni ismin eskisini yerinden edecek avantajlara sahip olmasından kaynaklanır (1985: 46). Bir nesnenin yeni isminin eski ismini tamamen kullanım dışı bıraktıracak kadar benimsenip sevilmesi, daha sık rastlanılan bir durumdur.

Bir kelimenin böyle etkili olabilmesini sağlayan başlıca iki sebep vardır: Amiyane söz (**kraftwort**) olarak kullanılabilme özelliği ve insanlarda sevdikleri tasavvurları canlandırabilme yeteneği.

Amiyane bir ifade, günlük konuşma dilinin alt tabakasından, dobra dobra, abartmalı, acayip, canlı-somut, fakat işte bu yüzden, bir nesneyi sadece isimlendirmekle kalmayan, aynı zamanda konuşucunun duygularını da boşaltmasına imkân veren bir ifadedir. Elbette ki sevilmesi onun için felâket anlamını da taşır: Sık sık kullanılmakla etkisini kaybeder, alışlagelen ve normal bir ifade hâlini alır ve amiyane ifade rolü ortadan kalkar. Almandaki **kopf** (kafa), Latince şekliyle **cuppa**, aslında *kap* demekti, nitekim **tassenkopf** (tabağın çukur kısmı) ve **pfeifenkopf** (lüle, pipoda tütünün bulunduğu kısım) kelimelerinde bu anlam bugün de görülmektedir. Amiyane bir ifade olarak **kopf** kelimesi, eskimiş **haupt** yerine kullanıldı ve bunun kullanım dışı kalmasına yol açtı. Benzer şekilde Fransızcadaki **tête** ve İtalyancadaki **testa** (aslında çanak çömlek kırığı), eski **caput** kelimesinin yerini aldı. -Almandaki, **beinhaus** (mezarlıklarda mezarlardan çıkarılmış kemiklerin muhafaza edildiği bina) ve **gebeme** (iskelet, kemikler) kelimelerinde görüldüğü üzere, önce 'kemik' anlamında olan **bein**, *bacak* anlamını kazanarak vücudun bir kısmının adı olmuştur. Bugün de **knochen** (kemik) kelimesinin aynı yola girmeye başladığı görülmektedir.- İtal. **bocca**, Fran. **bouche** da önceleri 'şişirilmiş yanak' demekti ve amiyane ifade olarak **os** 'ağız' kelimesinin yerini aldı.

Aynı olaya fiillerde de şahit oluyoruz. Aslında 'sıçramak' demek olan **laufen** (koşmak), birçok yerde amiyane ifade olarak **gehen** (yürümek)in yerine geçmiştir. Hızlı gidiş için eski kullanımının karşılığı **rennen** (-yarışmasına- koşmak) olmuştur. Bu kelime önce suyun akışı, sonra da atların koşması için kullanılmıştır. -Bazı tabakalarda **essen** (yemek yemek) kelimesi bugün amiyane **fressen** (aslında hayvanların yemesi) ifadesi karşısında ümitsizce bir savaş vermektedir. Latince **esse** (yemek yemek) kelimesinin başından da aynı macera geçmiştir. Bu kelime Roman dillerinin hiçbirinde yaşamıyor artık. İspanyolcada ve Portekizcede onun yerini birleşik **comedere** 'yiyip bitirmek' almıştır. Fransızca **manger**, İtalyanca **mangiare**'inin kökeni ise **manducare** 'çiğnemek'tir" (Porzig, 1985: 49).

Bir kelimenin nahoş, tehlikeli veya yakışsız fikirleri çağrıştırması da onun kullanılmama sebeplerinden biridir.

Bilindiği gibi, vücudun belli bazı kısımlarının adları ayıp sayılır ve onların yerine başka isimler kullanılması gerekir. Bu olay sürekli olarak tekrarlanır, çünkü yeni isimlerin de iyi bir toplulukta kullanılması kısa zamanda imkânsız olur, zira ayıp, isme değil, nesneye bağlıdır. Almancadaki eskiden kalma **arsrh** (kıç) kelimesinin ancak belirli bazı çevrelerde ve durumlarda kullanılması mümkündür. Bunun yerine önce **hinterer** (arka), sonra **gesäss** (oturma yeri) kullanılmıştır. Fakat, '**arsch**'in eski şekli **ars** veya ulaşılabilen en eski şekli **orsos**, aslında 'çıkıntı teşkil eden' anlamına geliyordu ve başlangıçta hayvan vücudu ile ilgili olarak ortaya atılmış 'örtücü' bir isimdi (Porzig, 1985: 47).

A. Darmesteter ise gösterdikleri şeylerin tarihî sebeplerle ortadan kalkmasıyla bunları karşılayan kelimelerin kaybolduklarını belirterek bazı silahları, araçları, sikkeleri, sosyal kuruluşlarla ilgili çeşitli kelimeleri bu durumun örnekleri olarak sıralamaktadır (Aksan, 1969: 98). Aynı kişi, bir kelimenin ilk değerinden bir şey kaybetmeden anlamlarını geliştirdiğini, yeni anlamlara da gelir duruma geçtiğini ileri sürmüştür (Aksan, 1969: 98).

Brunot ve Bruneau kelimelerin fonetik, morfolojik, semantik veya sosyal sebeplerle ölmüş olabileceği düşüncesindedirler. Onlara göre kelimelerdeki kısalma, bunların kaybolma sebeplerinden biridir. Bir vokale incek kadar küçülen bir kelime kaybolmaya mahkûmdur (Aksan, 1969: 98).

Çok kısa kelimelerin anlatım eksikliğinden bahseden Vendryes ise fonetik değişmeleri sebebiyle kısalan unsurların unutulduklarını belirtmektedir (Aksan, 1969: 98).

Brunot ve Bruneau ayrıca, fiiller için, şekillerin *compliqué* oluşunu bir zayıflık saymakta, *addaş* (*homonyme*) kelimeler arasında karışma oluyorsa bunların da kaybolmaya mahkûm bulduklarını ilâve etmektedirler. *Eş anlamlılığın* (*synonymie*) bir kelime için zayıflık sebebi olmadığını kabul eden yazarlar, iki eş anlamlıdan birinin kaybolabildiğini de belirtiyor.

Aynı eserde, sosyal sebeplerden ötürü ölen kelimelerin bulunduğu da kaydedilmekte, incelik ve terbiyelilik çabasıyla, anlamı kaba sayılabilecek şeylerin başka kelimelerle anlatılmasının, bunların unutulmalarına yol açtığı (*vomir* yerine *rejeter* veya *rendre*) ileri sürülmektedir (Aksan, 1969: 99).

Aksan, Türkçede kelimelerin ölümü konusunda kesin yargılara varmak için çok sayıda kelime üzerinde durulması gerektiği üzerinde durarak tarihî ve etimolojik sözlük eksikliğinin bu konuyu derinlemesine incelemeyi imkânsızlaştırdığını vurgulamakta, ayrıca her ne kadar bir dil

için elde edilecek sonuçların öteki dillere uyması her zaman mümkün olmasa bile bir dil olayının ortak yönlerinin bulunmasının doğallığı gerçeğinin de altını çizmektedir. Ayrıca Arapça ve Farsçadan alınan ve dilimizde karşılıkları bulunan bazı kelimelerin bir süre Türkçe eşanlamlılarıyla kullanıldıktan sonra benimsenip/genelleşip dile yerleşerek Türkçelerinin unutulmasına yol açtığını adı geçen makalesinde örneklendirmiştir. Bunlardan *od*, *öd*, *ög*, *us* ve *yu-* kelimelerinin unutulmasında kısalık etkeninin de rol oynayabileceğini değerlendirmektedir. Bir süre Türkçeleriyle birlikte kullanılan eşanlamlı kelimelerin Türkçelerinin unutulmasında / ölmesinde bu unsurların dinî, sosyal, edebî ilişki baskısından ziyade Arapça ve Farsça kelimelere gösterilen hoşgörülükten hatta hayranlıktan kaynaklandığı kanaatindedir (1969: 100-104).

Günümüzde önü alınamaz gelişmeler, değişimler yeni sözcük ihtiyaçları doğurmakta, bu da dünya dillerini sözcük üretimine zorunlu kılmaktadır. Sözcük üretimindeki yoğunluk, Türkçede olduğu gibi, çağdaş uygarlığa açık diller dikkat çekici bir aşamaya ulaşmış bulunuyor. Bir ‘sözcük patlaması’ çağında yaşadığımızı söyleyebiliriz. Her dil büyümesini sağlamak, zamanla oluşan ihtiyaçlarını karşılamak için ya komşu dillerden kelimeler alacak ya da bu kelimeleri kendi içinde üretecektir. Dile kazandırılan kelimeler ‘sözcük ölümü’ kavramını da beraberinde getirmektedir. Artık toplumlar tarafından son kullanma tarihi geçen kelimeler unutulmakta yerlerine toplumun değişimine ayak uydurmuş modern kelimeler alınmaktadır. Bu dönüşümlü yapının oluşması gayet tabidir. Kısacası kelimeler yüzyıllar boyu yaşarlar sonra birçok varisler bırakarak ecelleriyle ölürlere, zorla öldürülemezler. Dilin kelime hazinesi artan, eksilen, değişen bir seyirle akıp gider (Öztürk, 2017).

En eski kaynaklarda yer alan bazı kelimelerimizin zamanla unutulup gittiğine işaret eden ve bu unutmada, kelimenin yerini eş anlamlı bir kelimeye kaptırmasının önemli bir yeri olduğunu vurgulayan Sakaoğlu, bunun bir başka sebebini de o kelimeye gerek duyulmaması (2011: 38) olarak izah ettikten sonra ölen kelimeleri; biraz da türetme aşamasında bizler ortaya atmadık mı (2011: 34) sorusunu sorar. “Ölen kelimeler arasına ağızlardan da pek çok örnek verilebilir. Her kuşak aramızdan ayrılırken bazı kelimeleri de beraberinde götürmektedir. Günlük hayatta kullanılan pek çok kelime, yeni hayat şartlarına bağlı olarak kullanılmamaktadır. Ayrıca yerlerine yeni kelimeler de türetilmemektedir” (Sakaoğlu, 2011: 36).

Kelimelerin kime veya neye göre “ölü kelimeler” olarak değerlendirilmesi gerektiği de tartışılabilir. Mesela Prof. Dr. Saim Sakaoğlu “Kelimelerin Ölümü” adlı yazısında; *abaka* (*amca*), *ağlak* (*mızıkcı*), *alama* (*büyük taş*) gibi kelimeleri işitmediğini, dolayısıyla da kullanmadığını bu sebeple bu kelimelere ‘ölü’ gözüyle bakılıp bakılamayacağını sorguladıktan sonra *ağman* (*kusur*, *eksiklik*, *ayın* (*oyun*, *hile*), *ehniyan* (*obur*) gibi kelimeleri hem işitip hem

kullandığını dolayısıyla kendisi için ‘yaşayan’ kelimelerin gençler için ‘ölü’ olduğunu, *carı* (*elinden iş gelen kişi*), *genez* (*galiba*) gibi kelimeleri bilen de bilmeyenin de bulunduğunu belirterek yaşayan bu kelimelerin bazı kesimlere göre ‘ölü’ olduğunu (2011: 36) ifade etmektedir.

Dilin canlılığının tabii bir sonucu olarak “uzun zaman ve geniş mekân içinde hem köklerde hem de eklerin işleyişinde meydana gelmiş olan mana genişlemesi, mana daralması, mana aşınması ve mana kayması hadiseleri her dilde görülen normal gelişmenin neticesi sayılmalıdır. Şekil ve telaffuz farkları ise kaçınılması mümkün olmayan inkişaf kanunlarının icabıdır” (Hacıeminoğlu, 1992: 32).

Esasen “başlangıçta bir birinden farklı olduğu tesbit edilen isimler ve fiiller, Türk dilinin kendine has yapısı sayesinde, bir birine dayanan, bir birinden doğan iç içe kelimelerdir.

Bilindiği gibi Türkçede, nazarî olarak, bütün isimlerden yeni fiiller, bütün fiillerden de yeni isimler türeyebilir: baş/baş-la-; yaş/yaş-a- yahut geç-/geç-i-t; yan/yan-gın gibi. Ayrıca böyle bir birine dayanma, bir birinden ‘doğma’ ve bir birini ‘doğurma’ bu noktada kalmaz. Anası fiil olan bir isim tekrar bir başka fiil doğurabilir: dur- / dur-ak / dur-ak-la- gibi. Anası isim olan bir fiil de yeniden bir başka isim doğurabilir: göz / göz-le / göz-le-m gibi (Hacıeminoğlu, 1992: 14).

Bazı ses olaylarının doğal sonucu olarak söyleyiş değişikliği gösteren fiillerin eski şekilleri, ölü kelime sayılamayacağı için bu nitelikte olanlar bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) ile *Kutadgu Bilig* (KB) dizinlerinden tespit edilen, *Derleme Sözlüğü* (DS) ve *Tarama Sözlüğü* (TS) ile karşılaştırılan ölü fiiller, yukarıdaki değerlendirmeler ışığında kullanımdan kalkma sebeplerine göre aşağıda gruplandırılmaya çalışılmıştır. Kelimeler yazılırken alıntı yapılan eserlerdeki imla korunmuştur. Bu nedenle aynı kelimeler için farklı yazım ve noktalama dikkat çekecektir:

1. *Çeşitli Sebeplerle Ölen Türemiş Fiiller*: İsimden türemiş fiillerde kök ismin sosyal/kültürel sebeplerle tamamen ölmesi veya Türkçe isim kökü yerine yabancı ismin tercih edilmesi sebebiyle böyle kelimelerden türeyen fiiller, zamanla unutulmuştur. Bu nitelikteki fiilleri tespit ve izah basit olduğu için bunlar çalışmaya dâhil edilmemiş, aşağıda verilen birkaç örnekle yetinilmiştir:

akı: cömert; **akı+la-** : cömertliğe mensup kılmak, cömert saymak (DLT, 546)

bat: posa; **bat+la-** : posalamak, posa ile kolalamak (DLT, 578)

belek: yolcunun akrabalarına getirdiği veya bir yere gönderilen hediye; **belek+le-** armağan etmek (DLT, 582)

bertü: üst kısma giyilen elbise, hırka; **bertü+len-:** hırka giymek (DLT, 583)

kurç: sert, sağlam ve güçlü olan; **kurç+a- :** sertleşmek (DLT, 747)

tum: soğuk; **tum+lıt- :** soğutmak (DLT, 899)

yala: töhmet altında bırakma, itham; **yala+l- :** suçlanmak, itham edilmek (DLT, 944)

yır: gazel, şarkı, türkü → *ır* (DLT, 972); **yır+la- :** şarkı söylemek (DLT, 973)

2. *Türemiş İsimleriyle Birlikte Ölen Fiiller:* Türkçe fil kökleri/gövdelerinin ölmesiyle bunlardan türetilen isimler ya da türemiş bu isimlerle birlikte bunların kökü/gövdesi olan aşağıdaki fiiller zamanla unutulmuştur:

abı- : gizlemek, saklamak (DLT, 538)

abitgan : gizlenen, saklanan, gizlenme âdeti olan (DLT, 538)

ağna- : (yer vb.) değişmek, farklılaşmak (DLT, 541)

ağnagu : başkası (DLT, 541)

agla- : boş kalmak (DLT, 543)

aglak : boş, ıssız, çorak (DLT, 543)

arta- : bozulmak (DLT, 5557)

arta- : bozulmak, kötüleşmek (KB, 25) [*Derleme Sözlüğü*'nde farklı bir anlamda var: **artamak** Artıp kalmak, bir aile efradından birkaçı öldükten sonra sağ kalmak (DS-I, 333)].

artak : bozuk, bozulmuş, kötüleşmiş (DLT, 557) (TKK, 39'da “çocuğun beşikten düşmemesi için çekilen bezden şerit” anlamı verilen “artak” sesteş bir kelime olmalıdır.)

borba- : savsaklamak, oyalamak, (iş) uzatmak (DLT, 594)

borbag : işi uzatma ve oyalama (DLT, 594)

buş- : sıkılmak, bıkmak (DLT, 604)

buş- : hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek (KB, 117)

buşak : Oğuzcada ve diğerlerinde sıkıntılı (DLT, 594)

buşug : sıkılma (DLT, 594)

büđi- ~ büđi- : raks etmek, oynamak (DLT, 606)

büđig ~ büđig : raks, oyun (DLT, 606)

büs- : aşırı dövmek (DLT, 608)

büsüg : aşırı dövme (DLT, 608)

- eđer-** : izini takip etmek; avlamaya çıkmak (DLT, 632)
- eđer-** : takip etmek, kovalamak (KB, 138)
- eğerğen** : avını aramayı âdet hâline getiren; devamlı hakkını arayan (DLT, 632)
- ewüs-** : savurmak (DLT, 651)
- ewüsğü** : savurmak için kullanılan alet (DLT, 651)
- ıđ-** : salmak, göndermek, serbest bırakmak; geçirmek, ulaştırmak (KB, 181)
- ığma** : serbest bırakılmış olan (DLT, 655)
- ığuk** : serbest bırakılmış hayvan (DLT, 655)
- kalı-** : (at vb.) zıplamak, taşkınlık yapmak (DLT, 679)
- kalıtgan** : devamlı (atı) zıplatan (DLT, 679)
- kol-** : istemek (DLT, 726)
- kol-** : istemek, dilemek (KB, 268)
- koldaçı** : dilenci (DLT, 726)
- komi-** : heyecanlanmak ve şiddetli özlem duymak (DLT, 727)
- kolmi-** : heyecanlanmak, coşmak (KB, 269)
- komıtgan** : özleten (şey, kimse) (DLT, 727)
- mañ-** : adım atmak, yürümek (KB, 308)
- mañım** : adım (KB, 308)
- öşer-** : (açlıktan ve beklemekten) gözü kararmak, uzun uzun bakmak (DLT, 791)
- öşergen** : (açlık vb. şeylerden) devamlı gözü kararan (DLT, 792)
- şeş-** : (bir şeyin bağını, kösteğini) çözmek (DLT, 815)
- şeşük** : bağlandığı ipten kurtulan şey, çözülmüş (DLT, 815)
- suđ- ~ sut-** : tükürmek (DLT, 834)
- suđuk** : tükürük (DLT, 834)
- tañ-** : (bağ, ip vb. ile) bağlamak (DLT, 852)
- tañuk** : savaşta kısa mızrakların ve bayrakların ucuna iliştirilen ipek kumaş (DLT, 853)
- taw-** : mala tasarruf etmek (DLT, 866)
- tawar** : mal, eşya (DLT, 866)
- teñ-** : (kuş, ok vb.) havalanmak (DLT, 868)

- teğük** : hava (DLT, 869)
- tıd-** ~ **tıt-** : engel olmak → *ty-* (DLT, 875)
- tıd-** : geri koymak, mani olmak (KB, 440)
- tıdıg** : bir şeyi yasaklama ve engelleme (DLT, 875)
- tıl-** : mani olunmak (KB, 441)
- tılđa-** : mani olmak; bk. **tıl-** (KB, 441)
- tıldag** : bahane, sebep, mani (KB, 441)
- turkın-** ~ **turkun-** : utanmak (DLT, 901)
- turkug**: utanma, hayâ; mahcup (DLT, 902)
- yal-** : parlamak (KB, 517)
- yalın** : alev (KB, 517)
- yaş-** : gizlenmek, saklanmak (DLT, 957)
- yaş-** : gizlenmek (KB, 529)
- yaşru** : gizli, gizlice (DLT, 958)
- yolı-** : baskın yapmak (DLT, 980)
- yolıman** : her yönden yapılan yağma (DLT, 980)
- yoña-** : (sultana, beye) gammazlamak (DLT, 981)
- yoña-** : şikâyet etmek (KB, 552)
- yoňag** : gammazlama, çekiştirme (KM: “beye çekiştiren ve gammazlayan”) (DLT, 981)
- yoňaq** : gammazlık (KB, 552)
- yöw-** : bir şey vererek yardım etmek (DLT, 984)
- yöwüş** : akrabalara elbise veya mal ile yardım etme (DLT, 984)
- yuba-** : savsaklamak ve yapmamak (DLT, 984)
- yubagu** : ihmal edilebilir ve uygulanmayabilir (iş) (DLT, 984)
- yunçı-** : (durum) fakirlikten dolayı kötüleşmek (DLT, 989)
- yunçıg** : durumu kötü olan, zayıf ve perişan (kişi) (DLT, 989)
- yunçıg** : eziyet veren, çürük ve sonuç alınamayan (iş) (DLT, 989)
- Aşağıdaki örneklerde ise isimler yaşadığı hâlde bunların kökleri/gövdeleri olan fiiller ölmüştür:
- anu-** : hazırlanmak (DLT, 552)

anuk ~ anūk : hazır (DLT, 552)

anık (II) [anuk (II)] Hazır, mevcut, var (DS-I, 268)

aya- : korumak (DLT, 566)

ayak : kap, çanak, sahan, Türk kabı; kadeh (DLT, 566)

3. *İsim ve Fiil Şekli Ortak Olan Ölü Kelimeler*: “Bir kök hem isim kökü, hem fiil kökü olamaz” (Ergin, 1982: 111). Bugün bazı dil bilgisi kitaplarında ortak kök ya da sesteş kök olarak adlandırılan (*boya, boya-*; *tat, tat-* örneklerindeki gibi) kökler, aslında fiil kökleri olup bunlardan isim gövdeleri türetilmiş, zamanla ikinci hecenin sonundaki sesler düşerek bunlar bugünkü şekillerini almıştır. Aşağıdaki kelimelerde isimlerle birlikte fiiller de kullanımdan kalkmış görünüyor:

arwaş : kamin söylediği büyü sözler → *arwış* (DLT, 558)

arwaş- : kâhinler (kamlar) birtakım sözler mırıldanarak büyü dualar etmek, cin çarpmasını tedavi ederken büyü sözler söylemek (DLT, 558)

biti : gökten inen kitaplardan bir kitap (DLT, 590)

biti- : yazmak (DLT, 590)

irteş : araştırma ve isteme; kavga, düşmanlık (DLT, 668)

irteş- : araştırmak, tetkik etmek; istemek (DLT, 668)

kađ : insanı öldüren tipi (DLT, 674)

kađ- : tipiden ölmek (DLT, 674)

keriş : ağız kavgası (DLT, 705)

keriş- : çekişmek, dalaşmak, kavga etmek (DLT, 705)

kom : su dalgası (DLT, 727)

kom- : dalgalanmak (DLT, 727)

tıdış : engel olma (DLT, 875)

tıdış- : (birbirlerine) karşılıklı engel olmak (DLT, 875)

yala : töhmet altında bırakma, itham (DLT, 944)

yala- : suçlamak, itham etmek (DLT, 944)

4. *Yazı Dilinde Ölen, Ağızlarda Farklı Anamlarda Yaşayan Fiiller*: Aşağıda örneklenen fiillerden bazılarının ağızlarda rastlanmaktadır ancak bunlar DLT veya KB dizininde verilen karşılıklardan farklı anlamlardadır. Çok anlamlı olabileceği ihtimal dâhilinde

değerlendirilebilecek bu nitelikteki fiillerin bahsi geçen dizinlerdeki anlamları unutulmuş olmalıdır:

agna- : kekeme olmak, dili tutulmak (DLT, 544)

agna- : (at, eşek) sırtı üzerine yuvarlanarak kaşınmak, kıvrınmak <agan+a (Demirci: 2016, 153)

ağnamak Hayvanlar toprakta yatıp yuvarlanmak (DS I, 106)

ağnamağ : 1. Yatıp yuvarlanmak, debelenmek. 2. Bolluk içinde rahat yaşamak. (TS, 4)

çap- : (ata) hafifçe vurmak; suda yüzmek; Uygur lehçesinde birinin boynunu vurmak; saf çamurla sıvamak (DLT, 615) (Türkmencede *koşmak*, *atı dörtnala sürmek* anlamında *çap-* fiili var.)

çap- : suda yüzmek (DLT, 615)

çap- : yüzmek (KB, 127)

çapmak : (I) Koşmak, ivmek. (II) Köpek havlamak. (III) Kesmek. (DS-III, 1077)

çapmağ : 1. Yağma etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek. 2. Koşmak, hızlı hareket etmek. 3. Sürmek, koşturmak. 4. Çarpmağ, vurup kesmek. (TS, 50)

ıl- : inmek (DLT, 655)

ılmak Uykuya dalmak, uyuklamak (DS VII, 2473)

kemiş- : fırlatıp atmak (DLT, 702)

kemiş- : saldırmak (DLT, 702)

kemişmek Yaşlılıktan zayıflamak (DS-VIII, 2739)

kemişmek 1. Koymak, bırakmak, atmak. 2. Atılmak, düşmek. (TS, 133)

oñ- : rengi solmak (DLT, 776)

oñ- : solmak, sararmak (KB, 344)

onmak 1. Rahata kavuşmak, mutlu olmak. 2. Adam olmak (DS-IX, 3284)

ödür- : seçip ayırmak (KB, 352)

ödürmek Koşturmak, hızlandırmak (DS-IX, 3312)

ögür- : oyalamak (KB, 356)

ögürmek Böğürmek, bağırarak, yüksek sesle haykırmak. (TS, 167)

sayra- : hezeyan etmek (DLT, (811)

sayra- : ötmek (DLT, 812)

sayra- : şakımak, ötüşmek (KB, 385)

sayrat- : konuşmaya yöneltmek (DLT, 812)

sū- : uymak, (boyun) eğmek (DLT, 833)

sū- : eğirmek için (yün çilesi) göndermek (DLT, 833)

tan- : inkar etmek (KB, 421)

tanmak Beğenmek (DS-X, 3820)

tanmağ [danmağ] Danışmak, istişare etmek (TS, 202)

uğ-: anlamak, öğrenmek (DLT, 919)

uğ- : anlamak (KB, 489)

ukmak Tasalanmak. (DS-XI, 4031)

yaçan- : utanıp çekinmek (DLT, 939)

yacanmağ Çekinmek, kaçınmak, sakınmak. (TS, 229)

DLT dizinindeki (Ercilasun – Akkoyunlu 2015: 537) açıklamaya göre anlamı farklı veya çok farklılaşmış olan kelimeler Kâşgarlı Mahmud tarafından aynı maddede verilmiş olmasına rağmen araştırmacılar tarafından ayrı madde olarak dizine alınmıştır. Bu nitelikteki aşağıdaki fiiller de ölmüştür:

irpe- : (iş) düzeltmek isterken bozmak (DLT, 667)

irpe- : (tahta vb. şeyleri) kesmek (DLT, 667)

yow- : (eşek vb.) en hızlı koşusu ile koşmak (DLT, 983)

yow- : kandırmak, aldatmak (DLT, 983)

yow- : yakınına kavuşup malını (onunla) paylaşmak (ve ona) nimet kapısını açmak (DLT, 982)

yulk- : (birinden) bir şey soymak, bir menfaat elde etmek (DLT, 987)

yulk- : (taş vb.) sıyırmak, ezmek (DLT, 987)

5. *Yabancı Kelime Yerine Türkçesi Kullanıldığı İçin Ölen Fiiller:* Yabancı isim kökünden türetilen fiil yerine Türkçe fiil kullanılmaya başlanınca bunlar da zamanla ölmüş olabilir. Mevcut etimoloji sözlüklerinde ölü fiiller yer almadığı için bu gruba girebilecekleri tespit imkânı (şimdilik) zordur:

biti- : yazmak (DLT, 590) [bit+i- yazmak, *bit “yazı fırçası” < Çin. pi < *piet “fırça” (Tekin, 2003: 87)]

6. *Kısalık veya Fonetik Sebeplerle Ölen Fiiller:* Eski Türkçede tek heceli fiiller 16 (v) + 128 (kv) + 160 + 1280 (kvk) = 1584 adettir (Hacıeminoğlu, 1992: 19). “Eldeki malzemeye ve

bugünkü bilgilerimize göre basit fiil olduğunu ileri sürdüğümüz bazı fiiller de aslında türemiş olabilir. Basit fiil olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde kabul edilebilecek fiiller, ancak tek ünlüden ve bir ünsüzle bir ünlüden meydana gelmiş olan fiillerdir” (Ercilasun, 1984: 11). Tıpkı isimlerde olduğu gibi fiillerde de fiilin kısalığı, tek ses/tek hece olması onun ölümünü kolaylaştırmış olabilir. Ayrıca zayıf ünsüzlerin de bunda etkisi olabileceği düşünülebilir:

ār- ~ ar- : kandırmak, aldatmak (DLT, 553)

ar- : aldatmak (KB, 22)

aw- : birinin etrafında sıkışık olarak toplanmak, etrafını çevirmek, sarmak → *awala-* (DLT 564)

av- : toplanmak, üşüşmek, etrafını çevirmek (KB, 37)

eḡ- : hayret etmek (DLT, 640)

eḡ- : şaşmak (KB, 150)

ıç- : kaybolmak, saklanmak, gizlenmek (KB, 181)

ir- : irkilmek, yalnızlık duymak- ayrılmak, usanmak, bıkmak (?) (KB, 199)

ir- : yabanileşmek (DLT, 666)

ka- : etrafını çevirmek (DLT, 673)

os- : Oğuzcada zannetmek (DLT, 778)

ö- : düşündükten sonra anlamak (DLT, 783)

ö- : düşünmek (KB, 350)

u- : muktadir olmak (KB, 486) (Fonetik değişiklikle birleşik fiil olarak mevcuttur.)

7. *Yerine Yabancı Kelime Kullanıldığı İçin Ölen Fiiller:* Malum sebeplerle özellikle Arapça ve Farsçadan kelimeler alınması, bunların bir süre Türkçe eşanlamlılarıyla birlikte kullanılması, zamanla bu yabancı karşılıkların Türkçeye tercih edilmesi, Türkçe yardımcı fiillerle bu isimlerin kullanılması sebebiyle artık kullanılmayan fiiller olmuştur:

amrul- : sükûna kavuşmak (KB, 19)

aḡdı- : hile yapmak (DLT, 552)

boyna- : kibirlenmek (DLT, 596)

bulna- : tutsak etmek, esir almak (DLT, 602)

bulna- : esir etmek, tutsak etmek (KB, 116)

çawık- : meşhur olmak (DLT, 617)

çavık- : ün sahibi olmak, ünlenmek (KB, 128)

edle- : hürmet etmek, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek, tesir etmek (KB, 142) (edgü+le- > eyü+le- > iyi+le- şeklinde gelişen türemiş fiil olabilir.)

kikne- : fitne uyandırmak (KB, 256)

özne- : isyan etmek, emre uymamak (DLT, 795)

özne- : karşı koymak, itiraz etmek (KB, 372)

sagın- : (birisi hakkında) içinden veya sözle zanda bulunmak (DLT, 799)

saypa- : (malı) harcamak, israf etmek (DLT, 811)

ser- : sabretmek (DLT, 814)

ser- : sabretmek (KB, 391)

talk- : zarar vermek (DLT, 848)

talkı- : ayıp sayılmak (DLT, 849)

tan- : inkâr etmek (DLT, 851)

tan- : inkâr etmek (KB, 421)

tapsula- : haset etmek (KB, 424)

8. *Sosyal, Kültürel, Dinî, Tarihî vb. Sebeplerle Ölen Fiiller:* Bu gruba alınan ölü fiillerin unutulma sebepleri çeşitli olduğundan bunların sayısı da diğerlerine göre daha fazladır:

alduz- : yağmalanmak, çalınmak (DLT, 547)

alka- : alkışlamak (KB, 18)

alkıt- : alkışlamak (KB, 18)

alwır- : birinin yüzüne kavga etmek istercesine bağırarak, höykürmek (DLT, 549)

amuş- ~ amış- : (azarlanma, sitem karşısında) susmak, sessiz kalmak (DLT, 550)

asnar- : iş yapmamak için ayak direyip oturmak (DLT, 559)

aşu- : örtmek (KB, 32)

balık- : yaralanmak (DLT, 572)

balık- : yaralanmak (KB, 55)

büt- : inanmak, ikrar etmek; doğrulanmak (DLT, 608)

büt- : ses kesilmek, alçalmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yük olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek (KB, 120)

çandış- : (insanlar) sertleşip bir birinden ayrılmak (DLT, 614)

çelile- : karartmak (KB, 128)

- emit-** : eğilmek, meyletmek (KB, 149)
- emit-** : yönelmek, meyletmek; eğilmek (DLT, 638)
- emri-** : kaşınmak (DLT, 639)
- eşü-** : sararak örtmek (DLT, 647)
- eşü-** : örtmek (KB, 162)
- ewdi-** : birer birer, tane tane toplamak (DLT, 650)
- e'vdi-** : toplamak (KB, 164)
- ılın-** : tuzağa takılmak, tuzağa düşmek (DLT, 656)
- irte-** : istemek, aramak, araştırmak (KB, 200) (TS'de isim olarak var)
- iske-** : (yün, ot vb.) yolmak (DLT, 669)
- işen-** : güvenmek, itimat etmek (DLT, 670)
- işen-** : güvenmek, inanmak (KB, 206)
- karwa-** : elle arayıp yoklamak ve dokunmak → *karva-* (DLT, 690)
- ker-** : (yol) kesmek, gözetleme yerinden yolu gözetlemek (DLT, 704)
- kik-** : (insanları) bir birine kışkırtmak (DLT, 720)
- kik-** : bilemek (DLT, 720)
- kinik-** : gecikmek (KB, 259)
- kozan-** : süslenmek, makyaj yapmak (DLT, 733)
- köşer-** : (göl vb.) taşacak hale gelmek, kap ağzına kadar dolmak (DLT, 741)
- kun-** : çalmak, gasp etmek (DLT, 746)
- külün-** : halsiz düşmek (KB, 300)
- örün-** : (erkeğin cinsel organı) kalkmak (DLT, 791)
- özi-** : gürültüden neredeyse sağır olmak (DLT, 795)
- samsıt-** : (dil veya elle) incitmek (DLT, 802)
- sikert-** : saptırmak (KB, 398)
- soñda-** : çekiştirmek (KB, 401)
- suyurka-** : şefkatli olmak, bağışlamak (KB, 410)
- tasga-** : tokatlamak (DLT, 860)
- teli-** : yavruyu başka hayvanın yanına katmak (DLT, 867)

- tenri-** : uykusuzluktan başı karıncalanmak, döner gibi olmak (DLT, 868)
- tersin-** : (birisine) kızmak (DLT, 872)
- tersin-** : (yara vb.) nüksetmek (DLT, 872)
- tıg-** : (düşman) baş eğmek (DLT, 875)
- tıg-** : köreltmek, sivriliği gidermek (DLT, 875)
- tikre-** : (çocuk vb.) serpilmek (DLT, 880)
- tit-** : direnmek (DLT, 884)
- tit-** : direnmek, karşı koymak (KB, 454)
- tul-** : (top, çomak vb. şeylere) vurmak (DLT, 898)
- tuwra-** : büyüme (DLT, 906)
- tuyu-** : bitmek (KB, 476)
- tünül-** : ümit kesmek (DLT, 909)
- yalk-** : bıkmak, usanmak (KB, 518)
- yalk-** : yağlı yemekten, yağdan bıkmak (DLT, 946)
- ya'v-** : yaklaştırmak, yakınlaştırmak, getirmek (KB, 532)
- yawra-** : dayanıklı (sağlam) olmak, sağlamlaşmak (DLT, 960)
- yawrı-** : (insanın) durumu kötüleşmek, fakirlik veya hastalıktan dolayı zayıflamak (DLT, 960)
- yôd-** : silmek (DLT, 979)
- yul-** : (bağı) çözmek (DLT, 986)
- yul-** : kurtarmak, bırakmak (KB, 556)
- yul-** : kurtulmak (KB, 556)
- yu'vul-** : akıtmak (KB, 559)
- yü'd-** : (yük) taşımak (DLT, 991)

Kelimelerin (dar anlamda isimlerin) ölme sebebine dair yukarıdaki izahat, fiiller için biraz daha genişletilebilir. Kültürel, sosyal, dinî, teknoloji vb. gibi alanlarda tarihî süreçte birtakım gelişmelerin, değişmelerin olması kaçınılmazdır. Bu da yukarıda ayrıntılı biçimde izah edildiği gibi değişik sebeplerle kelimenin ölümüne sebep olmuş; isimlerin yerini başka isimler, nesnelere yerini başka nesnelere almış, eylem aynı eylem gibi düşünülmüşse de zamanla ince ayrımlar ortaya çıkmış, bazı fiillerin unutulmasına / değişmesine neden olmuştur. Nasıl ki *ocak / fırın* aynı *ocak / fırın*, *kazanda / tencerede* pişen *aş / yemek* aynı yemek değilse bunlar değiştiği /

geliştiği gibi pişirmenin şekli de sevdanın, sevginin, bakışın, kur yapmanın, yıkanmanın vb. şekli de değişmiş, bunlar başka fiillerle ifade edilmiş, eski bazı fiiller unutulmuş / ölmüştür.

Türkçenin bir özelliği de tasarrufa yatkınlığıdır. Yeni bir nesneyi, kavramı vb. adlandırmak gerektiğinde önce mevcut söz varlığında, bunu üç aşağı beş yukarı karşılayacak bir kelime varsa buna bir anlam daha yüklenir (çok anlamlılık), yoksa yapım ekiyle türetme (ör. sun-u) yolu seçilir veya *buzdolabı* örneğindeki gibi birleşik kelimeyle çözüm bulunur bu da olmazsa yabancı dildeki kelime mümkün olduğunca Türkçenin ses yapısına uydurularak (*zaif* > *zayıf*, *radio* > *radyo*, *Lausanne* > *Lozan*, *sous-main* > *sümen*, *copy* > *kopya* örneklerindeki gibi) Türkçeleştirilir.

Özellikle fiiller söz konusu olduğunda fiilin mevcut anlamlarına zamanla yeni anlamlar ilave olmaktadır. Mesela *Türkçe Sözlük*'te *çek-* fiili için (1. Bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmek. 2. Taşıtı bir yere bırakmak, koymak. 3. Germek 4. İçine almak, emmek. 5. Bir yerden başka bir yere taşımak. 6. Bir amaçla ortadan kaldırmak... gibi) kırk altı karşılık vardır. Buna *Tarama Sözlüğü*'ndeki anlamlarla deyimler ve birleşik fiiller dâhil edilirse sayı elli sekizi bulmaktadır. Ağızlardaki farklı anlamlandırmalar da dikkate alınırsa sayı daha da artacaktır. Zamanla bunun gibi fiillere yeni karşılıkların eklenmesi de kuvvetle muhtemeldir. Zira günümüzde kullanılmakta olan *CD*'ye veya *DVD*'ye *çekmek* ve özellikle *selfy* (*selfi çekmek*) ifadelerindeki anlamlara bahsi geçen sözlükte henüz yer verilmemiştir.

Türkçedeki bu tasarruf özelliğinden dolayı bazı eylemlerin yapılış tarzındaki farklılıkları, ince ayrımları belirtmek için bazı dillerdeki gibi ayrı fiillere ihtiyaç duyulmamış olabilir. Ölü fiillerin birden fazla anlama gelebileceği, Türkçenin bu özelliğinden dolayı da hesaba katılırsa burada tespiti yapılan fiillerle birlikte çok sayıda anlam unutulmuş olmalıdır. Bu çalışma DLT ve KB dizinleriyle sınırlı olduğu için doğal olarak fiillerin yalnızca bu metinlerdeki anlamlarına göre değerlendirmeler yapılmıştır.

Sonuç

Etimoloji sözlüklerinde ölü kelimeler bulunmadığından bunların kökenini tespit zordur. Bu nedenle Türkçe kelimeler yerine zamanla çeşitli etkileşimlerle yabancı kelimelerin mi tercih edildiğini ya da kökeni yabancı kelimeler yerine Türkçe kelimelerin mi kullanılmaya başlandığını belirlemek de kolay değildir. Bilindiği üzere uzun bir tarihî süreçte farklı coğrafyaları vatan yapan, oldukça geniş bir alanda varlığını sürdüren, farklı dinlerle, milletlerle, dillerle etkileşimde bulunan Türkler, doğal olarak başka dillere kelimeler verdiği gibi başka dillerden de kelimeler almış, bu kelimelerin bir kısmını da zamanla Türkçeleştirmiştir. Fakat alınan kelimelerin çoğunluğunu isim soyundan kelimelerle edatlar oluşturmuştur. Arapça,

Farsça gibi yabancı dillere ait unsurların yoğun olarak bulunduğu divan şiirine ve nesrine ait örneklerde bile fiiller hep Türkçe kalmıştır. Bu tecrübeyle ölü fiillerin kökeninin Türkçe olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Fiillerin böylesine korunduğu bir dilde bu kadar fiilin ölmesi dikkat çekicidir.

Türk'ü Türk yapan unsurların başında yer alan Türkçeye ne yazık ki gereken önem verilmiyor. Dil yanlışları ve yabancı kelimeler, basın yayın ve sosyal medya araçlarıyla hızla yayılıyor. İstatistiki verilerden de anlaşıldığı üzere insanımız kitap okumaya ilgi duymuyor. Akademik çevrelerde bile Türkçenin güzelliklerinden, zenginliklerinden ve imkânlarından yararlanılmıyor. Her geçen gün Batı dillerinden özellikle İngilizceden kelimeler dilimize giriyor. Türkçesi varken yabancı karşılıklar tercih ediliyor. Teknolojinin hızla gelişmesi/değişmesi sebebiyle birçok eşyayla birlikte bunlara ait kelimeler de kullanımdan kalkıyor. Dil adına olumsuzlukların yaşandığı böyle bir dönemde Türkçenin birtakım kelimeleri ölüm tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dilin canlılığının doğal bir sonucu olarak elbette bazı kelimeler ömrünü tamamlayacaktır ama bunların temel kelimelerden ve fiillerden olması dil adına olumsuz bir gelişmedir. Dolayısıyla varlığımızın esaslarından olan dilimize sahip çıkmak, onu korumak, geliştirmek için her birey ve kurum kendine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir.

Kaynaklar

- AKSAN, D. (1969). “Kelimelerin Ölümü Olayı ve Türk Yazı Dilindeki Örneklerinde Arapça ve Farsça Unsurların Etkisi Üzerine Notlar”, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 97-108.
- Büyük Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: TDK Yayınları.
- ÇELİK, H. (2005). *Kelimelerin Ölümü Olayı (XIII.-XX. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Örneği)* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale: Kırıkkale Ü Sosyal Bilimler Enst.
- DEMİRCİ, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Derleme Sözlüğü (1993). 12 cilt, 2. baskı, Ankara: TDK Yayınları: 211/1-211/12.
- DİNÇ, A. (2014). *Türkçe'nin Kayıp Kelimeleri*, 2. baskı, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- ERCİLASUN, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Ankara.
- ERGİN, M. (1982). *Türk Dil Bilgisi*, 7. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Güncel Türkçe Sözlük*, <http://tdk.gov.tr/>
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İMER, K. (1976). *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi*, Ankara: TDK Yayın No.: 422.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Hazırlayanlar: Ercilasun, A.B. – Akkoyunlu, Ziyat) (2015), Ankara: TDK Yayınları: 1120.

- NETTLE, D., Romaine, S. (2002). *Kaybolan Sesler Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci* (Çev. Harun Özgür Turgan) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- ÖZTÜRK, B. “Dilin Durdurulamayan Değişimi” http://www.academia.edu/2438523/dilin_durdurulamayan_değişimi (Erişim tarihi: 7.4.2017)
- PORZİG, W. (1985). *Dil Denen Mucize* (Çev. Vural Ülkü), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, S. (2011). “Kelimelerin Ölümü”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 709, s. 33-38.
- ŞEN, S. (2009). “Derleme Sözlüğüne Göre Türkiye Türkçesi Ağzlarında Meslek İcracısı Adları”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 25, Bahar.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul.
- Yeni Tarama Sözlüğü*, (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara: TDK Yayınları: 503.